

Wittgensteinian Reflections on Justice with an Emphasis on the Critique of Plato and the Aristotelian-Aquinian Theory of 'Analogy'

Hossein Shaqqi[✉]

Assistant Professor, Faculty of Contemporary Intercultural Studies, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. h.shaqqi@ihcs.ac.ir

Abstract

Research Article

Here, I will first mention the concept of justice as discussed in some of Plato's works, and then I will try to present some reflections on this concept from the perspective of the philosophy of language. These reflections will be mainly from the perspective of Wittgenstein's later philosophy of language and especially his ideas of family resemblance and language games. In addition to the evaluation of the mentioned concept from the perspective of the idea of family resemblance, I will also evaluate this concept from the perspective of the Aristotelian-Aquinian theory of analogy – which according to some commentators is related to the idea of family resemblance of Wittgenstein – then I will provide a comparison between these two evaluations. I will argue that Wittgenstein's evaluation of the mentioned concept, unlike the evaluation from the perspective of the Aristotelian-Aquinian theory of analogy, will not lead to the presentation of an alternative metaphysical theory for justice. Rather, the ideas of family resemblance and language games will lead us to a holistic approach to understanding justice.

Keywords: justice, Plato, Aquinas, Wittgenstein, analogy, family resemblance.

Received: 2024/11/25 ; Received in revised form: 2025/03/12 ; Accepted: 2025/06/15 ; Published online: 2025/06/23

✉ Shaqqi, H. (2025). Wittgensteinian Reflections on Justice with an Emphasis on the Critique of Plato and the Aristotelian-Aquinian Theory of 'Analogy'. *Journal of Philosophical Theological Research*, 27(2), 95-118. <https://doi.org/10.22091/JPTR.2024.10803.3067>

✉ © The Author

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 | <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Introduction

According to our ordinary conception, words serve as labels for meanings. Meanings are fixed, reside somewhere in the mind or a Platonic realm, and are designated by words. Regarding a concept like justice, it is assumed that justice is an identity, idea, or meaning in a Platonic realm or in the realm of human minds, which is labeled with the words “dike” (in Greek) and “justice” (in English).

This conception aligns with two views on the meaning of words: mentalism and Platonism. Wittgenstein disagrees with both. One of the important results of the idea of family resemblance and the identification of meaning and use, two Wittgensteinian ideas, is the rejection of the idea that meanings reside in a Platonic world. Wittgenstein’s argument against private language also critiques the mentalism that dominates the history of modern Western philosophy.

The Theory of Analogy and God’s Justice

Advocates of the theory of analogy in the Middle Ages (including Aquinas) presented this theory in response to issues in three areas: logic, theology, and metaphysics. Thomas Aquinas’s question is how we can apply properties that are used for humans or other creatures to God as well. According to Aquinas’s theory of analogy, we name what we do not have experience of through the words we use to name things we have experience of. This naming depends on some kind of similarity. For example, we do not have any sensory experience of God’s properties and actions, but by recognizing a similarity between them and what is called “just” in human actions, we call God’s action just.

The Idea of “Justice”: The Theory of Analogy Perspective vs. Wittgenstein’s Approach

In Wittgenstein’s thought, just like the Aristotelian-Aquinian theory of analogy, words do not necessarily have a common referent. As a result, one shouldn’t seek a shared referent among instances of the word “justice.” The similarity between Aquinas’s theory of analogy and Wittgenstein’s idea of family resemblance also has a negative aspect; that is, a critical view of internalism and mentalism regarding meaning. Accordingly, it must be accepted that justice is not a concept or idea within the minds of humans.

However, the important difference between Wittgenstein’s theory of family resemblance and Aquinas’s theory of analogy is that Wittgenstein’s theory does not depend on the metaphysics that the theory of analogy relies on. The theory of analogy presupposes a metaphysical (or ontological) relationship between entities described by a particular property. In contrast, Wittgenstein’s theory is epistemological, focusing on the recognition of similarities by language users.

“Justice”: Subjective or Objective?

One of the issues regarding the term “justice” is whether our use of this term is objective and factual, like the use of the word “green,” or subjective and mental, like the use of the word “delicious.” Different societies and cultures consider different actions to be just. However, we cannot decisively say that “justice,” like “delicious,” is a subjective and arbitrary concept. This is because if someone claims that a certain situation is just, he/she must be prepared to justify his/her claim. Therefore, justice is neither completely subjective nor completely objective.

According to the Wittgensteinian perspective, the meaning of a term like “justice” depends on a network of relationships between that term and other related terms within the language game. For example, whether a player in a sports game considers the referee’s decision to be

unjust depends on the use of the term “justice” in that game, as well as the relationships between this usage and the usage of terms such as “foul,” “penalty,” and so on.

Conclusion

From the perspective of Wittgenstein’s philosophy of language, especially the idea of family resemblance, justice is a family resemblance concept. Therefore, the Platonic view of concepts (which holds that instances of a concept share a common essence) is critiqued by Wittgenstein’s philosophy of language. Aquinas’s theory of analogy regarding meanings relies on a metaphysics and thus does not go far beyond Plato. In contrast, Wittgenstein does not present a metaphysics and hence does not consider meanings to be dependent on any fixed essence or form, whether Platonic or Aristotelian.

Therefore, if we examine the concept of justice from the perspective of Wittgenstein’s philosophy of language, there is no relationship between justice and a universal metaphysics (whether Platonic or otherwise) that is independent of cultural and social context. From this viewpoint, justice will be a dynamic and fluid concept, but this dynamism and fluidity does not imply that the concept of justice is arbitrary, subjective, or individualistic. Based on Wittgenstein’s ideas of family resemblance and language games, the concept of justice depends on the context of social life. Any term that signifies something akin to the concept of justice in any language is tied to a network of terms within that language; therefore, any interpretation of justice must inevitably be holistic. The conclusion is that an essentialist view of the concept and meaning of justice (whether Platonic or alternative) cannot be defended.

References

- Aquinas, T. (1952). *Summa theologiae*. (Fathers of the English Dominican Province & D. J. Sullivan, Trans.). Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Ashworth, E. J., & D’Ettore, D. (2021). Medieval theories of analogy. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *Stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/analogy-medieval>.
- Barker, E. (1977). Appendix II. In Aristotle, *The politics of Aristotle* (pp. 362-372). (E. Barker, Trans.). Oxford University Press.
- Canfield, J. V. (2003). The passage into language: Wittgenstein versus Quine. In R. L. Arrington & H. J. Glock (Eds.), *Wittgenstein and Quine*. Routledge.
- Drescher, F. (2017). Analogy in Thomas Aquinas and Ludwig Wittgenstein: A comparison. *New Blackfriars*, 99(1081), 346-359. <https://doi.org/10.1111/nbfr.12273>.
- Drury, M. O’C. (1984). Conversations with Wittgenstein. In R. Rhees (Ed.), *Recollections of Wittgenstein*. Oxford University Press.
- Ladikos, A. (2006). The pursuit of justice in Plato’s Republic. *Phronimon*, 7(2), 73-88.
- McInermy, R. M. (1996). *Aquinas and analogy*. Catholic University of America Press.
- Pitkin, H. F. (1972). *Wittgenstein and justice*. University of California Press.
- Pouivet, R. (2017). Wittgenstein and the Aristotelian tradition. In H. J. Glock & J. Hyman (Eds.), *A companion to Wittgenstein* (pp. 667-681). Wiley Blackwell.
- Vinten, R. (2020). *Wittgenstein and the social sciences: Action, ideology, and justice*. Anthem Press.
- Wippel, J. F. (1999). Aquinas, Saint Thomas. In R. Audi (Ed.), *The Cambridge dictionary of philosophy* (pp. 36-40). Cambridge University Press.
- Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical investigations* (4th ed.). (G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker, & J. Schulte, Trans.). (P. M. S. Hacker & J. Schulte, Eds.). Wiley-Blackwell.

تأملات ویتگنشتاینی در باب عدالت با تأکید بر نقد بر افلاطون و نظریه ارسطویی-آکویناسی «تشابه»

حسین شقاقی

استادیار، گروه مطالعات میان‌فرهنگی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران. h.shaqqi@ihcs.ac.ir

چکیده

در این مقاله ابتدا به مفهومی از عدالت که در برخی آثار افلاطون مطرح شده اشاره می‌کنیم و سپس سعی خواهیم کرد در باب این مفهوم از چشم‌انداز فلسفه زبان تأملاتی را مطرح کنیم. تأملات مذکور عمدتاً از چشم‌انداز فلسفه زبان ویتگنشتاین متأخر و به ویژه ایده‌های شباهت خانوادگی و بازی‌های زبانی وی مطرح خواهد شد. به تبع ارزیابی مفهوم مذکور از چشم‌انداز ایده شباهت خانوادگی، از منظر نظریه ارسطویی-آکویناسی تشابه -که به نظر برخی مفسران با ایده شباهت خانوادگی ویتگنشتاین قرابت دارد- نیز این مفهوم را ارزیابی خواهیم کرد و بین این دو ارزیابی مقایسه‌ای ارائه خواهیم کرد. استدلال خواهیم کرد که ارزیابی ویتگنشتاینی از مفهوم مذکور، به خلاف ارزیابی از منظر نظریه ارسطویی-آکویناسی تشابه، به ارائه نظریه متافیزیکی بدیل برای عدالت منجر نخواهد شد، بلکه ایده‌های شباهت خانوادگی و بازی‌های زبانی ما را به رویکردی کل‌گرایانه در فهم عدالت سوق خواهد داد.

کلیدواژه‌ها: عدالت، افلاطون، آکویناس، ویتگنشتاین، تشابه، شباهت خانوادگی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۵؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۲/۲۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۵؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۴/۰۲

□ شقاقی، حسین (۱۴۰۴). تأملات ویتگنشتاینی در باب عدالت با تأکید بر نقد بر افلاطون و نظریه ارسطویی-آکویناسی «تشابه».

پژوهش‌های فلسفی-کلامی، ۲۷(۲)، ۹۵-۱۱۸. <https://doi.org/10.22091/JPTR.2024.10803.3067>

مقدمه

عدالت یکی از مهم‌ترین مفاهیم هنجاری است. مسئله عدالت از دوران باستان تا کنون از دغدغه‌های مهم فیلسوفان بوده است. یکی از امکانات اندیشه‌های متأخر ویتگنشتاین مواجهه با مفاهیم تاریخ فلسفه و بررسی آن‌ها از منظر فلسفه زبان است. اندیشه‌هایی که ویتگنشتاین در باب زبان و مفاهیم آن ارائه می‌دهد می‌تواند به روشن شدن مفهوم عدالت و در نتیجه فهم بهتر ما از عدالت یاری رساند و از این طریق در مواجهه با معضلات فلسفی در باب چیستی عدالت به ما کمک کند. این که عدالت غالباً از مسائل مهم تاریخ فلسفه بوده است به سبب اهمیت این مسئله و میزان درگیری افراد در متن زندگی اجتماعی با این مفهوم است. مباحث و تحلیل‌هایی که فیلسوفان مختلف در طول تاریخ ارائه کرده‌اند می‌تواند برای ورود به بحث عدالت یاری‌رسان باشد. اما اگر بر تبیینی که ویتگنشتاین از زبان ارائه می‌دهد تمرکز کنیم (تبیینی که در عین حال نقدی به تاریخ فلسفه نیز به شمار می‌رود)، برخی از پیش‌فرض‌ها، استدلال‌ها و تحلیل‌های تاریخ فلسفه در باب عدالت در معرض انتقاد قرار می‌گیرد.

در اینجا سعی خواهیم کرد، با محور قرار دادن نظرات متأخر ویتگنشتاین در باب زبان، بر نظریه عدالت افلاطون متمرکز شویم، و این نظریه و بعضاً فهم مرسوم از آن را مورد ارزیابی و انتقاد قرار دهیم. این پژوهش از دو جهت اهمیت دارد: اول از منظر نقد و ارزیابی ایده عدالت افلاطونی که -با نگاه از منظر اندیشه ویتگنشتاین- معلوم می‌شود سایه آن بر کل تاریخ فلسفه گسترده شده، و در ثانی التفات به ظرفیت‌های اندیشه ویتگنشتاین متأخر در مواجهه با مفاهیم هنجاری بنیادی تاریخ فلسفه.

تأملی لغوی در باب عدالت و ترجمه واژگان مرتبط

یکی از بصیرت‌های مهم ویتگنشتاین مربوط به نسبت واژه‌ها با معانی آن‌ها است. تلقی متعارف ما این است که گویی کلمات برچسبی بر معانی‌اند. معانی در جایی ثابت (مثلاً ذهن یا قلمرویی افلاطونی) مأوا دارند و به وسیله واژگان مختلف نام‌گذاری می‌شوند. مثلاً سبز یک معنا است که (در ذهن انسان‌ها یا در قلمرویی افلاطونی) ثابت است و در زبان فارسی با کلمه «سبز» و در زبان انگلیسی با «green» بر آن برچسب (یا نام) زده می‌شود. و به تبع در باب معنا یا مفهومی چون عدالت نیز چنین تصور می‌شود که عدالت هویت یا ایده یا معنایی است در جهانی افلاطونی یا در قلمرو ذهن‌های انسان‌ها که با واژه «عدالت» (در فارسی) و «justice» در انگلیسی نام‌گذاری (یا برچسب زده) می‌شود.

تصور فوق با دو دیدگاه متعارض در باب معنای کلمات سازگار است: ذهن‌گرایی^۱ در باب معنا و افلاطون‌گرایی در باب معنا. ویتگنشتاین با هر دوی این دیدگاه‌ها مخالف است. از کارکردهای مهم ایده شباهت خانوادگی (که در بخشی دیگر از این مقاله درباره آن بحث خواهیم کرد) و یکی دانستن معنا و

کاربرد^۱ نزد ویتگنشتاین رد این رویکرد است که معانی در جهانی افلاطونی مأوا دارند. استدلال زبان خصوصی ویتگنشتاین نیز نقد ذهن‌گرایی حاکم بر تاریخ فلسفه مدرن غرب است. در فلسفه مدرن کلاسیک، مسئله معرفت به نسبت بین تجربه و ایده ذهنی تبدیل می‌شود. در فلسفه تحلیلی کلمات وارد این نسبت می‌شوند، به نحوی که کلمه ایده ذهنی‌ای را که از طریق تجربه در ذهن حاصل شده است نام‌گذاری می‌کند. از نگاه ویتگنشتاین، این رویکرد منشأ حاکم شدن زبان خصوصی در تاریخ فلسفه و به ویژه فلسفه تحلیلی است. اگر معرفت و معنا مبتنی بر ایده ذهنی باشد، آنگاه ارتباط برقرار کردن و سخن گفتن ناممکن خواهد شد. چرا که مخاطب ما تجربه‌ای از ایده ذهنی ما ندارد.

با این اوصاف رویکرد ویتگنشتاین به ترجمه با تصور کلاسیک متفاوت خواهد بود. در رویکرد کلاسیک، گویی معانی ثابت‌اند و با عبارات متفاوتی از زبان‌های مختلف نام‌گذاری می‌شوند. براساس این تلقی، خود زبان (اعم از فارسی یا انگلیسی یا آلمانی) در شکل‌گیری معانی و مفاهیم دخالتی ندارد. از این رو ترجمه نیز مساوی خواهد بود با جابجایی کلمات (یا برچسب‌ها) برای معانی یا مفاهیم ثابت. مفهوم یا معنای ثابت سبز در فارسی «سبز» و در انگلیسی «green» نامیده می‌شود. خود این زبان‌ها در شکل‌گیری این مفهوم یا معنا نقشی ندارند. ویتگنشتاین با این رویکرد کلاسیک به ترجمه موافق نیست.

از نگاه ویتگنشتاین، معانی کلمات وابسته به کاربرد آنها در حوزه عمومی و اجتماعی و به طور کلی وابسته به بافت زندگی یا به تعبیر خود او وابسته به «صورت زندگی» است. معانی کلمه‌های «سبز» یا «پنج» یا «ادب» وابسته به کاربرد آن‌ها در بافت زندگی روزمره است (Wittgenstein, 1953, § 21, 340). در نتیجه در ترجمه کلمات نیز باید توجه کرد که کلمه مورد نظر در بافت زندگی گویشوران زبان مبدأ چه نقشی را ایفا می‌کنند. ممکن است نقشی را که کلمه x در بافت زندگی گویشوران زبان A به عهده دارد، اساساً در بافت زندگی گویشوران زبان B موجود نباشد. مثلاً کثرت کلمات راجع به طیف‌های رنگ در بین زبان‌ها یکسان نیست. ممکن است تمایزی که در زبان فارسی از طریق کاربرد متفاوت «آبی» و «لاجوردی» ایجاد می‌شود، در یک زبان بومی قبیله‌ای در آفریقا وجود نداشته باشد، و از این رو در این زبان برای این دو کلمه معادل متمایزی وجود نداشته باشد.

با توجه به این نکته، مباحث فلسفی در باب «عدالت» را می‌توان با بصیرتی ویتگنشتاینی مورد نقد قرار داد. مثلاً یکی از نکات مهمی که در مواجهه با تحلیل‌های فیلسوفان باستان در باب عدالت اهمیت دارد، ولی غالباً از آن غفلت می‌شود، زبان این فیلسوفان است. مفاهیمی از متون فلسفی دوران باستان در زبان انگلیسی امروز به justice (و به تبع آن در فارسی به «عدالت») ترجمه شده است. اما آیا برداشت این فیلسوفان باستان از مفاهیم مذکور دقیقاً معادل برداشت امروزی ما از عدالت بوده است؟ در باب چنین معادل‌انگاری‌هایی مسائل مختلفی وجود دارد.

در اینجا یکی از معضلات ما این است که ترجمه‌هایی که ما از آثار این فیلسوفان داریم ممکن است واقعیتی مهم را پنهان کنند، یعنی این واقعیت که این معادل‌ها در این دو بافت فرهنگی و زبانی ریشه‌های لغوی متفاوتی دارند و معانی اولیه آن‌ها با هم متفاوت است. این نکته درباره اصطلاحاتی که به امور هنجاری اشاره دارند و به تبع آن معنایشان بیش از معنای سایر اصطلاحات فلسفی به چارچوب‌های فرهنگی وابسته است ملموس‌تر است، از جمله درباره اصطلاح «عدالت».

برای عدالت در زبان انگلیسی معمولاً از اصطلاح justice استفاده می‌شود. در ترجمه انگلیسی متون فلسفی یونانی، justice در ترجمه «δικη» (دیکه / dikē) و «δικαιοσύνη» (دیکایوسین / dikaiosyne) به کار می‌رود. مثلاً هردوت از اصطلاح نخست بیشتر استفاده می‌کند و اصطلاح دوم را هشت بار در زمینه‌ها و بافت‌های مختلف و به شکل پراکنده به کار می‌برد. اما افلاطون که دو نسل بعد از هردوت می‌زیست کمتر اصطلاح نخست و معمولاً اصطلاح دوم را به کار می‌برد (نک. Ladikos, 2006, pp. 73-74).

هانا پیتکین در کتاب *ویتگنشتاین و عدالت*، با اشاره به همین اصطلاحات یونانی، به این نکته تصریح می‌کند که کلمه «دیکه» یونانیان باستان در انگلیسی هم به justice و هم به ارزیابی محق بودن (rightness) عمل انسان معنا شده است، ولی این کلمه یونانی در اصل به معنای «شیوه»^۱ (یا «یگانه شیوه») بوده است: تبیینی توصیفی از این مسئله که اشیاء در واقعیت چه کیفیت و شیوه‌ای دارند یا به چه کیفیتی رخ داده‌اند (نک. Pitkin, 1972, p. 273).

آنچه در برگردان انگلیسی کتاب *جمهوری افلاطون* به «justice» ترجمه شده است کلمه دیکه یا دیکایوسین بوده است. پیتکین یادآور می‌شود که به نظر ارنست بارکر ترجمه این کلمات یونانی به justice چندان خوب و مناسب نیست. به گفته بارکر، حوزه دلالت کلمه یونانی دیکه وسیع‌تر از دلالت قانونی و حقوقی کلمه justice است، و دیکه یونانی مفاهیمی اخلاقی را نیز در بر می‌گیرد که به کلمه انگلیسی «righteousness» («درستکاری» یا «حق به جانب بودن») مربوط می‌شود. بارکر استدلال می‌کند که ترجمه دقیق عنوان دیالوگ افلاطون «*politeia e peri dikaiosynes*» به انگلیسی چنین است: «polity, or concerning righteousness» («سیاست، یا در باب درستکاری») و بنابراین به کار بردن کلمه justice در اینجا مقصود افلاطون را بیان نمی‌کند (نک. Barker, 1977, p. 362). با توجه به نظر بارکر، پیتکین نتیجه می‌گیرد که اگر اصطلاح یونانی را به righteousness ترجمه کنیم، آنگاه برخی دعاوی افلاطون قابل قبول‌تر خواهد شد (نک. Pitkin, 1972, p. 306).

بارکر برای تأیید نظر خود به کاربرد کلمه لاتینی iustitia (که ظاهراً در متن آگوستین بدیلی است برای «دیکه افلاطون و در برگردان‌های مرسوم انگلیسی به justice ترجمه می‌شود) در کتاب *در باب شهر خدا* اثر آگوستین اشاره می‌کند. به بیان بارکر، آگوستین این کلمه لاتین را «با همان گستره و به همان معنای

کلی کلمه «righteousness» در انگلیسی به کار می‌برد» (Barker, 1977, p. 362).

حال برای ترجمه اصطلاح «دیکه» به فارسی یا انگلیسی دو ملاحظه وجود دارد: (۱) معنای اولیه این اصطلاح در سنت پیش از افلاطون، و (۲) توسعه معنایی‌ای که این اصطلاح در متن افلاطون پیدا کرده است. این دو ملاحظه انتخاب واژه مورد نظر را در زبان مقصد بسیار پیچیده می‌کند. چرا که ممکن است در زبان مقصد هیچ واژه‌ای را نتوانیم بیابیم که سیر معنایی مشابهی را طی کرده باشد.

نمونه‌ای که از متون یونانی بیان شد حاکی از اهمیت نسبت ترجمه با فلسفه است. در هنگام بحث‌های پیچیده فلسفی در باب مواضع و استدلال‌های فیلسوفان مختلف از دوره‌های مختلف تاریخی و با زبان‌های متفاوت، گاه به هر مسئله‌ای دقت می‌شود جز مسئله ترجمه. کلمه‌ای که به مثابه اصطلاح فلسفی به کار می‌رود در بافت زبان روزمره معنایی اولیه دارد. در بحث فلسفی شایسته است به این معنای اولیه در زمینه و بافت اجتماعی توجه شود، چرا که خود این بافت اجتماعی غالباً در تبدیل این اصطلاح به اصطلاح و مسئله‌ای فلسفی نقش مهمی ایفا می‌کند.

این بدین معنا نیست که معنای کلمه تخصصی با معنای این کلمه در بافت روزمره یکی است. رویکرد بافت‌محور ویتگنشتاینی نسبت به معنای عبارات و کلمات، معنا را وابسته به بستر کاربرد آن می‌داند، و لذا کاربرد تخصصی کلمه (مثلاً در عرصه علم اخلاق یا حقوق) معنایی متفاوت به عبارات و کلمات می‌بخشد (در مقایسه با کاربرد آن‌ها در بستر و بافت زبان روزمره). اما همین رویکرد بافت‌محور ما را ملزم می‌کند در پی بردن به معنای اصطلاحات تخصصی (از جمله اصطلاحات علم اخلاق و حقوق) به بافت اجتماعی و روزمره‌ای که کاربردهای تخصصی علمی ریشه در آنها دارند توجه کنیم. «عدالت» به مثابه اصطلاحی تخصصی مسلماً معنایی متمایز با «عدالت» در زبان روزمره و عرفی دارد، اما این معنای تخصصی برآمده از نیازهای همان بافت اجتماعی و روزمره است، و بنابراین توجه به آن بافت اجتماعی در تحلیل معنای اصطلاح تخصصی یاری‌بخش است.

نکته دیگر این است که توجه به بافت اجتماعی در مواجهه با مسئله معنا زمینه‌ای برای مقایسه بین کلمات تخصصی از دو بافت اجتماعی مختلف فراهم می‌کند، و از دل این مقایسه و توجه به تفاوت‌ها معنای اصطلاحات تخصصی در هر دو بافت روشن‌تر خواهد شد. مثلاً اگر واژه یا تعبیر یونانی دیکه را، که افلاطون به کار می‌برد، دقیقاً معادل کاربرد عبارت justice در انگلیسی امروز بدانیم، در مواجهه با متن افلاطون با سردرگمی‌ها و معضلاتی مواجه خواهیم شد، اما مطالعه آثار افلاطون به هیچ وجه برای روشن کردن مفهوم انگلیسی justice خالی از فایده نیست. اگر بدانیم که افلاطون از کلمه دیکه استفاده کرده است و معنای آن را واضح بدانیم، مطالعه آثار افلاطون می‌تواند به وضوح بخشی به واژه justice در زبان انگلیسی کمک کند؛ آن هم از طریق تقابل یا تأکید بر تفاوت‌های کاربردهای دو واژه. این یکی از روش‌های مهم ویتگنشتاین است که از طریق آن سعی می‌کند معنای عبارات را شفاف و متمایز کند، همان‌طور که وقتی موریس دروری از ویتگنشتاین پرسید که درباره هگل چه فکر می‌کند، ویتگنشتاین

گفت: «به نظر من هگل همیشه می‌خواهد بگوید چیزهایی که متفاوت به نظر می‌رسند واقعاً یکسان‌اند. در حالی که من علاقه دارم نشان دهم چیزهایی که شبیه هم‌اند در واقع متفاوت‌اند. به این فکر می‌کردم که به عنوان شعار کتابم از جمله‌ای از شاه لیر استفاده کنم: 'به شما تفاوت‌ها را یاد خواهم داد'» (Drury, 1984, as cited in Vinten, 2020, p. 178).

ترجمه دیکیوسین و نظریه تشابه

درباره اصطلاح «دیکیوسین» نیز نکته‌ی مشابهی وجود دارد. این اصطلاح در متن افلاطون حیثیتی اخلاقی پیدا می‌کند و دال بر صفتی است که هم درون فرد و هم در عمل او در جامعه وجود دارد. افلاطون این صفت را همچون فضیلتی درون نفس قرار داد و بدین شکل آن را درونی و به شخصیت انسان مرتبط کرد. بدین سان «دیکیوسین» دو ارجاع داد: یکی عدالت به مثابه صفت نفس انسان (که ملازم با هیچ نسبت و رابطه‌ای نیست) و دیگری عدالت به مثابه عمل انسان در جامعه (که ملازم است با نسبت انسان با پولیس^۱). بنابراین «دیکیوسین» در متن افلاطون همچنان -طبق سنت پیش از افلاطون- نشانه‌ای است برای نسبت انسان با جامعه اما در عین حال ویژگی تازه‌ای پیدا می‌کند؛ یعنی چیزی را از درون شخصیت انسان توصیف می‌کند، و با توجه به این که در اینجا یک لفظ به دو چیز (صفت فرد و نسبت فرد با جامعه) ارجاع می‌دهد، معقول است که چیزی مشترک را در این دو هویت مفروض بگیریم (نک. Ladikos, 2006, p. 74).

در اینجا با موردی مواجه می‌شویم که به مثال‌هایی که بعدها حامیان نظریه تشابه^۲ -از جمله توماس آکویناس- در تأیید این نظریه ارائه می‌کنند نزدیک است. حامیان نظریه تشابه در قرون وسطی در واکنش به مسایلی در سه حوزه این نظریه را ارائه کردند: منطق، الهیات و متافیزیک. در منطق این مسئله مطرح بود که برخی کلمات به معانی متفاوتی به کار می‌روند، و این معانی متفاوت چگونه باید تبیین شوند. در الهیات این مسئله مطرح بود که چگونه می‌توان درباره خدا، که موجودی متعالی روحانی است، با کلماتی سخن بگوییم که در گفتار روزمره ما درباره موجودات مادی و غیر متعالی به کار می‌روند. در متافیزیک هم این مسئله مطرح بود که چگونه می‌توان -مثلاً- هم درباره جواهر (مثلاً زید) و هم درباره اعراض (مثلاً قد بلند بودن یا رنگین پوست بودن زید) کلمه «وجود» را اطلاق کرد (Ashworth & D'Ettore, 2021, para. 1).

توماس آکویناس بحث از تشابه را در زمینه مباحث الهیاتی خود مطرح می‌کند. مسئله توماس آکویناس این است که ما چگونه صفاتی را که درباره انسان‌ها یا سایر مخلوقات به کار می‌بریم به خداوند نیز حمل می‌کنیم. مثلاً چگونه هم به انسان می‌گوییم موجود و هم به خداوند. این مسئله از جمله مباحث

1. πόλις/polis

2. analogy

قدیمی در کلام مسیحی و اسلامی است و رویکردهای متفاوتی نسبت به آن اخذ شده است. نظریه تشابه راه پرهیزی است از دوسر افراطی در مواجهه با مسئله فوق (نک. Drescher, 2017, p. 346). برخی متکلمان بین این دو گونه کاربرد هیچ معنای مشترکی را مفروض نمی‌گیرند و از این روبه زبان سلبی و تنزیهی در باب خداوند باور دارند. از نگاه این دسته از متکلمان و فلاسفه، وقتی می‌گوییم «خدا موجود است» یا «خدا عادل است» هیچ معنایی را در باب «موجود» یا «عادل» نمی‌فهمیم، چرا که موجود بودن یا عادل بودن خداوند هیچ شباهتی با موجود بودن یا عادل بودن مخلوقات ندارد. این مشی فکری اصطلاحاً لادری‌گری^۱ نامیده می‌شود. برخی نیز بین این دو کاربرد تفاوتی نمی‌بینند و هر دو کاربرد را به یک معنا می‌دانند.

اما موضع توماس آکویناس به پیروی از ارسطو این است که اصطلاحات مبنایی‌ای مثل «وجود» به طرق مختلف و با معانی متفاوتی به کار می‌رود، اما این کاربردهای متفاوت با هم بی‌ربط نیستند و یک وحدت زیربنایی دارند و از همین رو همه آنها موضوع علم واحدی (متافیزیک) به شمار می‌آیند. وجود اصطلاحی است که از طریق تشابه باید معانی متفاوت آن را تبیین کرد (نک. Wippel, 1999, p. 38). در ادامه مقاله روشن خواهد شد که اصطلاح «عدالت» نیز از منظر نظریه تشابه از همین قسم اصطلاحات است.

چنان که گفتیم آکویناس در اینجا متأثر از ارسطو است. ارسطو در *اخلاق نیکوماخوس* در بحث از عدالت مسئله تشابه را مطرح می‌کند. او از طرحی با ۴ عنصر به شکل $a: b = c: d$ استفاده می‌کند تا فضیلت عدالت را به مثابه تشبیه نسبت‌هایی تبیین کند که در آن‌ها هر فرد آنچه را متعلق به او است دریافت کند. در اینجا مصادیق متفاوت عدالت نسبتی هندسی با هم دارند. در واقع این نوع استفاده از تشابه را ارسطو از ریاضیات اقتباس می‌کند. در ریاضیات هم تشابه هندسی و هم تشابه حسابی مطرح است. تشابه حسابی مثل این تساوی است: $۱-۴ = ۲-۵$. تشابه هندسی نیز مانند این نسبت تساوی است: $۴:۲ = ۸:۴$. (نک. Drescher, 2017, pp. 347-8).

در تشابه به بیان اخیر این نکته مهم است که بر اساس تحلیل ارسطو به شیوه‌های مختلفی درباره یک موجود صحبت می‌شود، اما همواره این صحبت‌ها در ارتباط و با نظر به یک چیز است. مثلاً یک مثال کلاسیک و سنتی - صفت «سالم» به غذا، دارو و چهره انسان اطلاق می‌شود. این کاربردهای مختلف اصطلاح «سالم» به یک معنا نیستند، و مسلماً معانی متفاوتی دارند، ولی این معانی متفاوت با یکدیگر در ارتباط‌اند و کاملاً بیگانه از هم نیستند. هر سه کاربرد اصطلاح «سالم» در ارتباط با سلامتی بدن و ارگانیزم است، چرا که یکی حافظ سلامتی بدن است، دومی بازگرداننده سلامتی بدن بیمار است، و سومی دال و نشان‌دهنده سلامتی بدن است (Drescher, 2017, p. 348).

آکویناس اشیانی را که یک نام یا وصف واحد به آنها اطلاق می‌شود به سه دسته تقسیم می‌کند و در پذیرش دسته سوم تأثیرپذیری او از ارسطو مشهود است: مشترک معنوی،^۱ مشترک لفظی،^۲ و دسته سومی که نه مشترک معنوی‌اند و نه مشترک لفظی. در اشتراک معنوی با مدلول‌های یکسان و شیوه‌های یکسان دلالت مواجهیم، در اشتراک لفظی با مدلول‌های متفاوتی مواجهیم، و در مورد سوم، که آکویناس آن را تشابه می‌نامد، نام یا صفت مشترک مدلول یکسانی دارد که در اطلاق‌های مختلف به شیوه‌های متفاوتی به آن دلالت می‌شود (McInerney, 1996, pp. 103-104).

همین نکته -از منظر حامی نظریه تشابه- بین عدالتی که به خداوند نسبت می‌دهیم و عدالتی که به انسان نسبت می‌دهیم نیز برقرار است. این دو صفت «عدالت» نه کاملاً یکسان‌اند و نه کاملاً متباین و بیگانه‌اند. عدالت خداوند در سطح متفاوتی از عدالت به مثابه فضیلت بشری قرار دارد و از این رو با آن تفاوت است. ولی این تفاوت با شباهتی ملازم است از همان نوع که میان موصوف‌های صفت «سالم» (مثال دو بند بالاتر) برقرار است. بنابراین، در نظریه تشابه توماس آکویناس، که عمدتاً در باب چارچوب شناخت ما از خداوند مطرح شده است، با تفاوت-در-این‌همانی^۳ مواجهیم (Drescher, 2017, p. 347. نک).

مفروض نظریه تشابه در مواجهه با مسائل الهیاتی و کلامی این است که ما با دو دسته موصوف مواجهیم: (۱) موصوف‌های مادی که به لحاظ معرفت‌شناختی قابل تجربه‌اند و (۲) موصوف یا موصوف‌های غیرمادی و متعالی که به لحاظ معرفت‌شناختی قابل تجربه حسی نیستند. حال اگر بپذیریم که معانی کلمات در تجربه حسی ما آموخته می‌شوند (به ویژه در فرایند یادگیری زبان مادری)، آنگاه نتیجه می‌گیریم که معنای اولیه واژگان در وهله نخست به امور محسوس و مادی تعلق می‌گیرد. حال این مسئله ایجاد می‌شود که با توجه به این که دایره واژگان ما محدود به همین کلماتی است که از مسیر تجربه حسی معانی آن‌ها را فراگرفته‌ایم، به چه معنایی می‌توانیم از موجودات غیرمادی و متعالی، که هیچ تجربه حسی‌ای از آنها نداریم، سخن بگوییم. نظریه تشابه آکویناس در چنین بافت و بستری مطرح می‌شود.

بنابراین بر اساس نظریه تشابه، چیزی را که از آن تجربه‌ای نداریم، و از این رو برای ما ناشناخته است، با کلماتی نام‌گذاری می‌کنیم که آنها را برای نام‌گذاری چیزهایی که از آنها تجربه داریم و از این رو از پیش بر ما معلوم و شناخته شده‌اند استفاده کرده‌ایم. این نام‌گذاری وابسته است به نوعی شباهت که بین آن چیز ناشناخته و مصادیق شناخته‌شده آن «نام» تشخیص می‌دهیم. مثلاً از صفات و اعمال خداوند تجربه‌ای حسی نداریم، اما با تشخیص شباهت میان آن‌ها و آنچه در عمل انسان‌ها «عدالت» نامیده می‌شود، عمل خداوند را عادلانه می‌نامیم.

1. univocals
2. equivocals
3. difference-in-identity

هم‌گرایی‌ها و واگرایی‌های نظریه تشابه با رویکرد ویتگنشتاینی در بررسی ایده «عدالت»

نکته بند آخر بخش قبلی (تبیین چگونگی نام‌گذاری چیزهای ناشناخته و نامعلوم از طریق تشخیص شباهت آنها با چیزهای معلوم) وجه اشتراک مهم نظریه تشابه آکویناس و نظریه «شباهت خانوادگی» ویتگنشتاین است. در اندیشه ویتگنشتاین، کلمات لزوماً مصداق مشترکی ندارند، بلکه نام‌گذاری‌های یکسان از طریق تشخیص شباهت‌هایی سیال رخ می‌دهد. مثلاً وقتی فاتحان اسپانیایی به آمریکای جنوبی رسیدند، بومی‌های آنجا هیچ کلمه‌ای برای کشتی‌های بادبانی که اسپانیایی‌ها با آن وارد شدند، نداشتند. بومی‌ها این کشتی‌ها را «خانه‌های شناور» نامیدند. بومی‌ها هرگز یک کشتی بادبانی ندیده بودند و بنابراین هیچ مفهومی برای آن نداشتند، اما بین این کشتی‌ها و خانه‌های چوبی خود شباهت (به تعبیر ویتگنشتاین، «شباهت خانوادگی») تشخیص دادند و بنابراین همان مفهوم را، از طریق تشابه، برای کشتی‌ها به کار بردند (نک. Drescher, 2017, p. 356). بنابراین بر اساس نظریه «شباهت خانوادگی» نیز آنچه نامعلوم و ناشناخته است از طریق تشخیص شباهت آن با امور شناخته‌شده و معلوم نام‌گذاری می‌شود. در نتیجه در بین مصادیق کلمه «عدالت» نمی‌توان به دنبال مصداقی مشترک بود. در بافت‌های مختلف، این کلمه مصادیق متفاوتی دارد که هر مصداق با دیگری شباهتی دارد، اما مصادیق ویژگی یکسان و پایداری ندارند.

اشتراک نظریه تشابه آکویناس و ایده شباهت خانوادگی ویتگنشتاین جنبه‌ای سلبی نیز دارد؛ یعنی نگاه انتقادی و سلبی هر دو به درون‌گرایی^۱ و ذهن‌گرایی در باب معنا و ادراک. درون‌گرایی در باب معنا و ادراک از خصوصیات برجسته سنت دکارتی است که در تجربه‌گرایی کلاسیک امثال لاک و هیوم نیز مقبول و پذیرفته است. هم در عقل‌گرایی دکارتی و هم در تجربه‌گرایی کلاسیک، معانی نهایتاً به هویت‌هایی درون‌ذهنی چون ایده‌های ذهنی و انطباعات^۲ تقلیل می‌یابند. حامیان این سنت فکری، مخالف نظر آکویناس‌اند. آکویناس معنا را اصلاً فردی نمی‌داند و بر این باور است که معنا هم از فردیت و هم از مادیت فراتر می‌رود^۳ و همین فراروی امکان اشتراک معنا را بین افراد مختلف جامعه زبانی فراهم می‌کند. از سوی دیگر، ویتگنشتاین نیز از حیث تقابل با سنت دکارتی-هیومی و مخالفت با این نظر که معنا هویتی پنهان و درونی ذهن و روان فرد است، با آکویناس همسو است. ویتگنشتاین معنا را در فضای عمومی قرار می‌دهد (نک. Pouivet, 2017, pp. 672-673). نتیجه نظرات هر دو فیلسوف (آکویناس و ویتگنشتاین) این است که نمی‌توان عدالت را به ایده‌ای ذهنی فروکاست. اگر عدالت ایده‌ای ذهنی باشد، هیچ راهی برای تبادُل آن و سخن گفتن از آن در حوزه عمومی فراهم نیست. در نتیجه هنگامی که افراد از عدالت سخن می‌گویند گویی هر یک از ایده و تصویری خصوصی سخن می‌گویند که مخاطبشان از آن

1. internalism

2. impressions

3. transcends

هیچ درک و تصویری ندارد. بنابراین باید پذیرفت که عدالت مفهومی یا ایده‌ای مستقر در ذهن افراد نیست، بلکه معنای اصطلاح «عدالت» را در جایی فراتر از ذهن باید جستجو کرد.

از نگاه برخی از مفسران، نظریه تشابه و ایده شباهت خانوادگی در این خصوصیت نیز با هم اشتراک دارند: ایجاد پیوند بین زبان، اندیشه و جهان، در تبیین برخی از مفاهیم. چرا که، همچنان که ویتگنشتاین بحثی زبانی را در باب چیستی «بازی» (و به تبع آن ایده «شباهت خانوادگی» را) مطرح می‌کند، ارسطو و آکویناس نیز با طرح بحثی زبانی در باب چیستی «وجود» نظریه تشابه را مطرح می‌کنند. بر مبنای این تفسیر، نظریه تشابه در باب این مسئله است که ما چگونه کلمات استعلایی^۱ را به کار می‌بریم. کلمات استعلایی آن قدر کلی و مبنایی اند که معنایشان از انواع معمولی (مثل سگ و گربه) و حتی از مقولات کلی (مثل جوهر، نسبت و...) فراتر می‌رود؛ کلماتی مثل وجود، خیر، حکمت و عدالت. بر مبنای چنین تفسیری از نظریه تشابه، کلمات استعلایی صرفاً از طریق یک نظریه اسناد^۲ فهم پذیرند. یعنی آنچه متناظر کلمه استعلایی - مثلاً - «وجود» است، یک هویت و موجود عجیب و خاص نیست، بلکه یک حکم (مثلاً «a is F») است. در نتیجه تبیین نظریه تشابه از «وجود» و سایر کلمات مشابه استعلایی، فرازبانی نیست، بلکه این نظریه در باب هر سه این‌ها است: واقعیت، زبان و اندیشه. و این همان کاری است که ویتگنشتاین در بندهای ۶۶ و ۶۷ تحقیقات فلسفی، در اشاراتش در باب چیستی «بازی» و «عدد»، انجام می‌دهد (نک. Pouivet, 2017, p. 677). بنابراین از منظر هر دو نظریه، در تبیین عدالت، صرفاً با قلمرو اندیشه و واقعیت سروکار نداریم، بلکه بحثی زبانی در هر تبیینی از عدالت اجتناب‌ناپذیر است.

اما تفاوت مهم دیگر بین نظریه شباهت خانوادگی ویتگنشتاین و نظریه تشابه آکویناس این است که نظریه ویتگنشتاین به متافیزیکی که نظریه تشابه به آن تکیه دارد، وابسته نیست. طبق نظریه تشابه آکویناس قوای درمانگری که در دارو قرار دارد مقدم بر سلامتی موجود زنده است، زیرا علت مقدم بر معلول است. اما با توجه به این که ما این قوای درمانگری را صرفاً از طریق معلول آن می‌شناسیم، علت را از طریق معلولش نام‌گذاری می‌کنیم. به همین شیوه، گفته می‌شود که خداوند از طریق مخلوقاتش نام‌گذاری می‌شود. ما از خود خداوند تجربه‌ای نداریم، همچنان که از قوای درمانگری دارو تجربه مستقیمی نداریم. همان طور که از طریق درمان یک بیمار، که با مصرف دارو سلامت خود را به دست می‌آورد، به قوای درمانگری دارو پی می‌بریم، از طریق مخلوقات به صفات خداوند پی می‌بریم (و مثلاً هم مخلوق و هم خالق را «موجود» یا «عادل» می‌نامیم). مسلماً نه دارو دقیقاً به همان معنا که بیمار پس از مصرف دارو «سالم» خوانده می‌شود سالم است، و نه خداوند دقیقاً به همان معنا که مخلوق «موجود» یا «عادل» یا ... خوانده می‌شود موجود یا عادل است. اما با توجه به رابطه علی-معلولی مذکور، اگر معلول به واسطه

1. transcendental words

2. theory of predication

این رابطه علی و ویژگی ای پیدا کرده که «سالم» یا «موجود» یا «عادل» خوانده می‌شود، علت برای این که به این صفت‌ها موصوف شود، اولویت دارد (نک. Drescher, 2017, p. 351). بنابراین نظریه تشابه مبتنی است بر مفروض گرفتن یک متافیزیک (یا یک رابطه هستی‌شناختی) بین هویت‌هایی که با یک صفت توصیف می‌شوند.

این متافیزیک و رابطه هستی‌شناختی در نسبت علی بین چیزهایی که «سلامت» به آن‌ها اطلاق می‌شود برقرار است. آکویناس در کتاب *Summa Theologica* تشابه بین چیزهایی را که یک نام یا صفت به آنها اطلاق می‌شود به دو طریق برقرار می‌داند، که هر دوی آن‌ها مبتنی بر چنین رابطه متافیزیکی‌ای است: «نام‌گذاری تشابهی به دو طریق رخ می‌دهد: (۱) به این طریق که چیزهای متکثر با یک چیز نسبت دارند، مثلاً «سلامت» که به دارو و ادرار اطلاق می‌شود، زیرا هر دو نسبتی با سلامت حیوان دارند؛ سلامت در ادرار نشانه سلامت حیوان است و سلامت دارو علت سلامت حیوان است. (۲) به این طریق که یکی از چیزها نسبتی با دیگری دارد، مثلاً «سلامت» هم به دارو و هم به حیوان اطلاق می‌شود، زیرا دارو علت سلامت حیوان است» (Aquinas, 1952, p. 67).

اما نظریه شباهت خانوادگی ویتگنشتاین هیچ نیازی نسبت به این ساختار متافیزیکی ندارد، زیرا شباهت خانوادگی بدون آن عمل می‌کند. از نظر ویتگنشتاین، نظریه شباهت خانوادگی مبتنی بر تجربه و مقایسه است (هویتی نامعلوم و ناشناخته از طریق تشخیص شباهت آن با هویتی معلوم نامیده می‌شود). نظریه ویتگنشتاین در قیاس با نظریه تشابه آکویناس یک نظریه معرفت‌شناسانه است و ناظر به تشخیص شباهت از سوی گویشوران زبان است. این تشخیص کاملاً وابسته است به نظام معرفتی گویشوران زبان. مثلاً در نظام معرفتی بومی‌های آمریکای جنوبی کلمه «خانه» تداعی گر خانه چوبی است و از این رو با دیدن کشتی‌های ساخته‌شده از چوب، که بومی‌ها برای نخستین بار آن‌ها را تجربه می‌کنند و از این رو نامی برای آن‌ها ندارند، کلمه «خانه شناور» عنوان مناسبی به نظر می‌رسد.

حتی به نظر برخی از مفسران، نظریه شباهت خانوادگی نه تنها به متافیزیکی که نظریه تشابه بدان تکیه دارد وابسته نیست، بلکه در واقع حتی نافی متافیزیک مذکور است. شباهت خانوادگی ویتگنشتاین حمله‌ای بر ایده «ذات» است (در بخش بعدی مقاله بیشتر به این موضوع می‌پردازیم)، و حال آن که نظریه تشابه آکویناس را باید در چارچوب فلسفه مدرسی فهمید که از وجود صورت و ذات اشیاء دفاع می‌کند (نک. Pouivet, 2017, p. 678). از این رو اگر ایده‌هایی مثل وجود، خیر یا عدالت را بر مبنای نظریه تشابه بررسی می‌کنیم، همچنان یک ذات مشترک برای مصادیق هر یک از آن‌ها مفروض است، ولو این که این ذات مشترک نهایتاً بر ما نامعلوم -و حتی غیرقابل شناخت- باشد؛ ولی شباهت خانوادگی رده‌ای است بر مفروض گرفتن چنین ذات مشترکی برای مصادیق آن‌ها، از جمله مصادیق «عدالت».

از این رو، رویکرد ارسطویی-آکویناسی در تحلیل و ارزیابی عدالت چندان از ایده عدالت افلاطونی فراتر نمی‌رود و به پیش‌فرض‌های متافیزیکی آن پایبند است. نهایت تفاوت آن‌ها این است که هویت‌های

هستی‌شناختی‌ای که برای ایده عدالت در این دو نظام فکری مفروض گرفته می‌شوند احتمالاً با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند، ولی در این فرض که چنین عناصر هستی‌شناختی‌ای مستقل از نظام زبان و مستقل از چارچوب‌های عملی زندگی اجتماعی بشر موجودند، با یکدیگر اختلافی ندارند، و حال آن که ویتگنشتاین متأخر با مفروض گرفتن چنین متافیزیکی مخالف است.

شباهت خانوادگی، بازی‌های زبانی و مسئله عدالت

یک بصیرت ویتگنشتاینی مهم برای وضوح بخشی به مسئله «عدالت» بحث او در نقد این ایده است که برای روشن شدن معنای یک اصطلاح کلی باید عنصری مشترک را در همه کاربردهای آن پیدا کرد. مثلاً ویتگنشتاین بحث سقراط با تنتوس را درباره مفهوم معرفت یادآور می‌شود. ویتگنشتاین به این نکته توجه می‌کند که وقتی سقراط درباره سؤال «معرفت چیست؟» بحث می‌کند، از پیش، این فرض نادرست را پذیرفته است که پاسخ به سؤال مذکور مستلزم یافتن عنصر مشترکی است که در همه مصادیق معرفت موجود است (نک. Vinten, 2020, p. 178).

ویتگنشتاین در تحقیقات فلسفی نکته مشابهی را در مورد کاربرد اصطلاح «بازی» مطرح می‌کند. هیچ ویژگی مشترک مشخصی برای همه بازی‌ها وجود ندارد. ما کلمه «بازی» را برای بازی‌های با توپ، بازی‌های المپیک، بازی‌های حرفه‌ای و... به کار می‌بریم. به بیان ویتگنشتاین، با دقت در باب این مصادیق متعدد از «بازی»، هیچ چیزی که در همه آن‌ها مشترک باشد نخواهیم یافت، بلکه صرفاً شباهت‌ها^۱ و خویشاوندی‌هایی^۲ می‌یابیم. سرگرم‌کننده بودن، رقابت، برد و باخت، و ویژگی‌های دیگر، هیچ یک به شکل کاملاً یکسان و مشترک در تمام مصادیق بازی وجود ندارند، بلکه همپوشانی دارند (نک. Wittgenstein, 1953, § 66).

بنابراین چنین فرضی نادرست است که لزوماً باید یک ویژگی مشترک بین همه مصادیق یک اصطلاح وجود داشته باشد. این فرض باطل است که باید یک ویژگی تعیین‌کننده واحد در همه مصادیق عدالت وجود داشته باشد. بسیار بعید است که بین تنوع کاربردهای «عدالت» و -به ویژه- تنوع کاربردهای صفت «عادلانه»، بتوان عنصر مشترکی را یافت؛ کاربردهایی نظیر انسان‌های عادل، اعمال عادلانه، نتایج عادلانه، وضعیت عادلانه امور، عدالت توزیعی، عدالت رویه‌ای، عدالت اجتماعی، عدالت مدنی.^۳ در اینجا پرسش‌هایی مثل این که آیا هر یک از انواع عدالت از نوع دیگر قابل استنتاج است و آیا همه آن‌ها از

1. Ähnlichkeiten/similarities

2. Verwandtschaften/affinities

۳. این تنوع کاربرد به همین موارد ختم نمی‌شود. مثلاً بر مبنای بعضی پژوهش‌ها، ارسطو دست‌کم چهار نوع عدالت را متمایز کرده است: عدالت تخصیص، عدالت تصحیح/جبران، عدالت تجاری، و برابری. همچنین می‌توان از چشم‌اندازی ارسطویی از عدالت مجازات‌ها، عدالت اقتصادی، عدالت مالی، و عدالت اداری نیز سخن گفت (نک. Vinten, 2020, p. 179).

یک ایده مبنایی تر قابل استنتاج‌اند، از منظر فلسفه زبان ویتگنشتاین مطرح نمی‌شود، چرا که اساساً بر مبنای نظریه شباهت خانوادگی مفروض گرفتن چنین نسبتی ناموجه است (نک. Vinten, 2020, p. 179). همان چیزی که در باب نسبت اصطلاح بازی و مصادیق بازی صادق است، در باب اصطلاح «زبان» و مصادیق زبان نیز صادق است. هیچ ویژگی مشترکی نیست که بتوان آن را به همه زبان‌ها نسبت داد. ویتگنشتاین متأخر با طرح ایده شباهت خانوادگی در باب زبان، از تصویر ذات‌انگارانه در باب زبان، که در فلسفه زبان حاکم بود، فاصله می‌گیرد. ذات‌انگاری در باب زبان نگرشی است که بر جریان اول فلسفه تحلیلی حاکم بوده است، و فیلسوفانی چون راسل، پوزیتیویست‌های منطقی و خود ویتگنشتاین متقدم (یعنی ویتگنشتاین در دوره اول فکری‌اش از جمله در کتاب *رساله منطقی فلسفی*) چنین نگرشی را پذیرفته بودند، و مثلاً ویتگنشتاین متقدم زبان را ماهیتاً تصویر عالم واقع یا وضع امور می‌دانست. اما او در کتاب *تحقیقات فلسفی* مسئله کارکردهای متفاوت زبان را مطرح می‌کند و به این شیوه زبان را با بافت زندگی انسان پیوند می‌زند. از آنجا که بافت زندگی انسان متنوع است، با تنوع زبان‌ها، یا به تعبیر ویتگنشتاین، با تنوع بازی‌های زبانی مواجهیم، و لذا زبان یک ذات ثابت ندارد.

زبان ماهیت واحدی ندارد، بلکه کارکردهای متنوعی دارد، و بر مبنای هر کارکرد با زبان متفاوتی مواجهیم. ویتگنشتاین در کتاب *تحقیقات فلسفی* از ما می‌خواهد تنوع بازی‌های زبانی را در این مثال‌ها و در موارد دیگر در نظر بگیریم: دستور دادن و عمل به آن‌ها، توصیف یک شیء با شکل ظاهری یا اندازه‌گیری آن، ساختن یک شیء از یک توصیف (نقاشی)، گزارش یک رویداد، حدس و گمان در مورد این رویداد، تشکیل و آزمون فرضیه، ارائه نتایج یک آزمایش در جداول و نمودارها، ساختن داستان، خواندن داستان، بازی در نمایشنامه، آواز خواندن، حدس زدن معماها، شوخی کردن، جُک گفتن، درخواست، تشکر، لعن، سلام، دعا ... (Wittgenstein, 1953, § 23; Vinten, 2020, pp. 179-180).

ویتگنشتاین در اینجا زبان را به بافت زندگی پیوند می‌زند، یعنی به فعالیت‌های روزمره‌ای که در متن زندگی با آنها درگیریم: «صحبت کردن به یک زبان بخشی از یک فعالیت، یا بخشی از یک صورت زندگی است» (Wittgenstein, 1953, § 23). نکته مهم‌تر این است که نزد ویتگنشتاین تنوع بازی‌های زبانی صرفاً چیزی عارضی و ثانوی نیست که بر بازی زبانی اصلی و اولیه (نام‌گذاری) عارض شده باشد، بلکه اصلاً از ابتدا، هنگام یادگیری زبان مادری، زمینه بازی‌های زبانی متعدد در کودک و رفتار او وجود دارد. در کودکی که هنوز زبان مادری را نیاموخته، شیوه‌های متعدد ورود به زبان مشهود است، و نه صرفاً شیوه تصدیق شرطی شده. کودک راه‌های متفاوتی برای ورود به زبان دارد، که مرتبط و متناظرند با الگوهای عمل متعدد و متفاوت (چیزی که یکی از مفسران ویتگنشتاین آن را بازی‌های زبانی نخستین^۱ می‌نامد، نک. Canfield, 2003, p. 128).

مثلاً بازی زبانی درخواست کردن مسبوق به بازی زبانی نخستین درخواست است. اولین بیان درخواست‌هایی که کودک به زبان می‌آورد در رفتار غریزی و طبیعی او ریشه دارد. گریستن نوزاد گرسنه کنشی طبیعی و غریزی است که مادر با مشاهده آن نوزاد را به سینه خود نزدیک می‌کند. بعدها کودک به جای گریستن از اشارات طبیعی (مثل اشاره با دست به سمت چیزی که برایش مطلوب است، به همراه نگاه به مادر) برای بیان درخواستش کمک می‌گیرد و مادر این حرکت را به معنای «آن را به من بده» می‌فهمد:

این حرکت بیرون از این الگوی تعاملی رفتار (این الگو که فردی چیزی را می‌خواهد یا جستجو می‌کند، و دیگران به او، غالباً از سر مهربانی، پاسخ می‌دهند) هیچ معنایی (کاربردی) نخواهد داشت ... [سپس] کودک ... برای بیان یک درخواست، واژه‌ای را به کار می‌برد که مأخوذ از دایرهٔ واژگان مشترک گروه [= خانواده] است. این واژه بدل از یک اشاره است ... واژه

نیز به نوبه خود کاربرد آن اشاره را خواهد داشت. (Canfield, 2003, pp.129-130)

بنابراین جلوهٔ اولیهٔ هر بازی زبانی در دو مرحله مقدم‌تر از مرحلهٔ زبانی رخ می‌دهد: کنش غریزی (مثلاً گریستن نوزاد) و رفتار بدل از این کنش غریزی (مثل اشاره با دست). و از این رو اولاً هر بازی زبانی در زمینهٔ عملی زندگی ریشه دارد و در ثانی بازی‌های زبانی متعدد، عارض بر یک بازی زبانی اصلی نیستند، بلکه هر یک زمینهٔ عملی مربوط به خود را دارند.

وقتی دربارهٔ کارهای مختلفی که با زبان انجام می‌دهیم به شیوه فوق می‌اندیشیم، از این باور فلسفهٔ زبان کلاسیک که کلمات صرفاً کاربرد نام‌گذاری اشیاء را دارند و جملات توصیف‌کنندهٔ حالات امورند، دور می‌شویم. «عدالت» یک نام است، اما این بدان معنا نیست که ما باید آن را نام یک شیء بدانیم. توجه به دیدگاه‌های ویتگنشتاین دربارهٔ تنوع بازی‌های زبانی ما را به این نکته ملتفت می‌کند که با کلمهٔ «عدالت» کارهای مختلفی انجام می‌دهیم (این کلمه در انواع بازی‌های زبانی مختلف به کار می‌رود)، و جملات حاوی این کلمه ممکن است در مقایسه با جملات حاوی دیگر انواع کلمات، که در بازی‌های زبانی دیگر به کار می‌روند، مشخصات منطقی متفاوتی داشته باشند (نک. Vinten, 2020, pp.180).

نکته فوق در ترجمهٔ اصطلاحی مثل «عدالت» شایان توجه است. اصطلاح «عدالت» به مثابهٔ هویتی زبانی در متن و بافت زندگی اجتماعی ما کارکردهای معینی دارد. در اجتماعات بدیل این کارکردها یا شبیه این کارکردها با اصطلاحاتی بدیل انجام می‌شود و از این رو در ترجمهٔ اصطلاحی مثل «عدالت» باید به این زمینه و کارکردها توجه کرد.

بنابراین عدالت ایدهٔ ثابتی نیست که برای آن عناوین مختلف وضع شود، بلکه عدالت از دل نیازهای زندگی اجتماعی بشری، حیاتی تکوینی دارد، و این حیات تکوینی به مرور به مرحلهٔ کاربرد «کلمه» برای اشاره به این نیازها می‌رسد. کلمهٔ مربوطه در ابتدا معنایی اولیه، مبهم و موقتی دارد (همان طور که کلمات اولیه‌ای که کودک آن‌ها را به زبان می‌آورد معنایی اولیه، مبهم و موقتی دارند). به مرور معنای این کلمه

فربه‌تر می‌شود، ولی هیچ‌گاه به معنایی ثابت و صلب نخواهیم رسید، چرا که زمینه اجتماعی و نیازهای مربوط به آن سیال و همواره در حال صیرورت‌اند.

سوبژکتیو یا ابژکتیو بودن عدالت

مباحث مطرح شده در بخش قبلی مقاله این مسئله را پیش می‌کشد که آیا بر مبنای فلسفه زبان ویتگنشتاین، عدالت امری عینی است، و آیا این حکم که «x عادلانه است» حکمی عینی است؟ اگر نتوان از عینیت عدالت دفاع کرد، آیا باید بپذیریم که معنای اصطلاحی مثل «عدالت» کاملاً سوبژکتیو و ذهنی است؟ اما افتادن به دام ذهنیت و سوبژکتیویته محض زبان را از کارایی تهی می‌کند، چرا که گویشوران زبان به ذهنیت یکدیگر دسترسی ندارند، و از این رو معنای کلمات متکلم برای مخاطب همواره نامعلوم خواهد بود. به همین خاطر است که فیلسوفان بزرگ تحلیلی چون فرگه و حتی خود ویتگنشتاین به روان‌شناسی گرایشی در حوزه معنا همواره انتقاد داشته‌اند. اما اگر مقصود از سوبژکتیویسم در اینجا، نه محوریت سوژه فردی، بلکه سوژه جمعی باشد چه؟ اگر آنچه معنای اصطلاحات زبان به آن وابسته است، نه ذهنیت فرد، بلکه ذهن افراد یک جامعه فرهنگی (به مثابه کاربران زبان مربوطه) باشد، معضل عدم امکان دست‌یابی به معنای مقصود متکلم مرتفع خواهد شد. با این اوصاف، آیا باید بپذیریم که بر مبنای فلسفه زبان ویتگنشتاین، معنای اصطلاحی چون «عدالت» وابسته است به ذهن اجتماع کاربران زبانی که این اصطلاح در آن کاربرد دارد؟

هانا پیتکین در کتاب *ویتگنشتاین و عدالت* کاربرد کلمه انگلیسی justice (عدالت) را با کاربرد delicious (خوشمزه) و کاربرد green (سبز) مقایسه می‌کند. او اشاره می‌کند که وقتی صحبت از مثال‌های فرهنگ‌های مختلف از این قبیل چیزها به میان می‌آید (مثال‌هایی از چیزی که عادلانه است، مثال‌هایی از چیزی که خوشمزه است، مثال‌هایی از چیزی که سبز است) پاسخ‌های متفاوتی با فرهنگ‌های دیگر خواهیم داشت. فردی از فرهنگ دیگری ممکن است برای خوشمزه مثال متفاوتی را ارائه کند (مثلاً گوشت نهنگ) در مقایسه با کسی از فرهنگ خودمان (مثلاً بستنی شکلاتی). البته افراد در یک فرهنگ واحد هم مثال‌های متفاوتی برای خوشمزه ارائه می‌کنند و در مورد خوشمزه بودن آن چیزها اختلاف نظر دارند، اما با این حال فکر نمی‌کنیم که افراد مورد نظر لزوماً این کلمه را اشتباه به کار می‌برند. چرا که معنای اصطلاح «خوشمزه» به رابطه ما با غذا بستگی دارد؛ به این که ما آن غذا را بیشتر می‌خواهیم یا نه، به این که ما آن غذا را به دوستان خود می‌دهیم و به دشمنانمان نمی‌دهیم، و غیره - و بنابراین گویی معنای این کلمه اصلاً به ویژگی‌های غذا بستگی ندارد. غذای «خوشمزه» نام گروه خاصی از غذاها نیست. یک انسان‌شناس برای فهمیدن این که یک قبیله بومی بیگانه چه کلمه‌ای را معادل «خوشمزه» به کار می‌برد، غذاهای آن‌ها را نمی‌چشد، بلکه رفتار آن‌ها را نسبت به غذا مشاهده می‌کند (نک. Pitkin, 1972, p. 181).

شواهد عمومی و رفتاری، بر مبنای آنچه ویتگنشتاین «رفتار مشترک نوع بشر» می‌نامد، حاکی از این

است که افراد قبیله بیگانه از چیزی که می‌خورند لذت می‌برند، و مایل‌اند مقدار بیشتری از آن را میل کنند، و آن را به دیگران هم توصیه می‌کنند. در این صورت، اگر دلیلی نداریم که فکر کنیم آنها صادق نیستند، نتیجه می‌گیریم که افراد بومی‌ای که مثلاً گوشت نهنگ می‌خورند، واقعاً فکر می‌کنند که این غذا خوشمزه است. بنابراین در همین موقعیت، با این که آن‌ها به غذاهای متفاوتی (در مقایسه با غذاهای مورد علاقه ما) می‌گویند خوشمزه، این امکان وجود دارد که آنها مفهوم «خوشمزه»^۱ را به همان شیوه ما به کار ببرند.

اما آیا این مطلب درباره همه مفاهیم صادق است؟ به نظر می‌رسد این مطلب درباره برخی مفاهیم تا این حد صدق نمی‌کند. مثلاً تعیین مصداق مفهوم رنگ سبز یا قرمز یا آبی چندان به سلیقه ما بستگی ندارد. ما مفهوم «سبز» را برای مصداق معینی (مثل برگ درخت، چمن، و...) به کار می‌بریم، و اگر مثلاً فردی «سبز» را برای اشاره به رنگ آسمان یا رنگ دریا یا رنگ گل سرخ به کار ببرد، نمی‌گوییم که او سلیقه متفاوتی با ما دارد، بلکه به این نتیجه می‌رسیم که او «سبز» را به شیوه‌ای متفاوت با شیوه ما به کار می‌برد. بنابراین «زبان رنگ» در مقایسه با زبان معطوف به مسائل چشایی و سلیقه‌ای، تفاوت‌های منطقی واضحی دارد. به نظر می‌رسد در زبان معطوف به مسائل چشایی، بُعد ذهنی و سوژکتیو احکام ما بسیار قوی‌تر از احکام ما در چارچوب زبان رنگ است.

حال این مسئله مطرح می‌شود که مفهوم «عدالت» به کدام یک از این مفاهیم بیشتر شبیه است؟ کاربرد ما از اصطلاح «عدالت» همچون کاربرد کلمه «سبز» ابژکتیو و عینی است یا همچون کاربرد کلمه «خوشمزه» سوژکتیو و ذهنی است؟ جوامع و فرهنگ‌های مختلف کارهای متفاوتی را عادلانه می‌دانند. مثلاً در برخی جوامع اطاعت محض از والدین، به ویژه از والد پدر، از مصداق عدالت محسوب می‌شود، حال آن که در جوامع و فرهنگ مدرن چنین اطاعتی چندان ارزشمند و عادلانه نیست. چندهمسری، مجازات قطع عضو، و مواردی از این دست در برخی جوامع عادلانه و در برخی دیگر ناعادلانه محسوب می‌شود. بنابراین کاربرد مفهوم عدالت با کاربرد مفاهیمی مثل «سبز» متفاوت است.

کاربرد «عدالت» از جهاتی شبیه به کاربرد کلمه «خوشمزه» است. ممکن است در موقعیت خاصی بتوانیم مثالی را به عنوان مصداق عدالت بپذیریم که به هیچ مثالی که قبلاً به عنوان نمونه عدالت دیده بودیم - مثالی از فرهنگ دیگر یا فرهنگ خودمان - شبیه نباشد. اما به نظر می‌رسد نمی‌توانیم به شکل مطلق بگوییم عدالت هم مثل خوشمزه بودن مفهومی سوژکتیو و سلیقه‌ای است. هر معیاری شایسته عنوان معیار عدالت نیست، و هر نمونه‌ای مصداقی از عدالت نیست. ادعای عدالت نیازمند ارائه معیار است. اگر فردی مدعی است موقعیت خاصی عادلانه است، اصولاً باید آماده باشد تا به ما نشان دهد که چگونه آن موقعیت شایسته عنوان «عادلانه» است. به بیان فلسفی، عدالت نیازمند ارائه توجیه است.

بنابراین عدالت نه در دسته مفاهیم سوژکتیوی مثل خوشمزه قرار می‌گیرد که در عین حال که شیوه کاربرد آن همه‌شمول و یکسان است، مصداق آن در بین انسان‌ها و بلکه فرهنگ‌های مختلف کاملاً متفاوت است، و نه در دسته مفاهیم ابژکتیو و معطوف به امور واقع (مثل مفهوم رنگ سبز) است که شیوه کاربرد یکسان آن، مقتضی مصداق یکسان باشد. عدالت «مفهومی است کاملاً متفاوت که مستلزم معیارها و امکان حکم و توجیه است» (Pitkin, 1972, p. 183).

فقر ریشه‌شناسی و اجتناب‌ناپذیری کل‌گرایی در باب معنای عدالت

یکی از معیارهایی که پیتکین در کتاب *ویتگنشتاین و عدالت* برای معنای کلمات (و به تبع آن معنای کلمه justice) ارائه می‌کند، توجه به ریشه‌شناسی کلمه است. به ادعای او یادگیری درباره ریشه‌شناسی یک کلمه می‌تواند به ما کمک کند تا معنای آن را واضح‌تر کنیم و «معانی سابق یک کلمه، منابع ریشه‌ای معنای کنونی آن‌اند» و «معنای قدیمی‌تر به نوعی هنوز در معنای جدیدتر وجود دارد» (Pitkin, 1972, p. 10). اما همان‌طور که وینتن متذکر می‌شود، این ایده پیتکین چندان با معیار ویتگنشتاین در باب معنا سازگار نیست، چرا که از نگاه ویتگنشتاین معنای کلمه عمدتاً کاربرد کلمه در زبان است (نک. Vinten, 2020, p. 181). و بسیاری از کاربردهای یک کلمه ربط نزدیکی به کاربردهای ریشه آن کلمه ندارند.

به بیان وینتن، اگرچه ریشه‌شناسی می‌تواند در وضوح بخشی به معنای کلمه کمک کند (یا از طریق کمک به تشخیص پیوندهای آن کلمه با کلمات دیگر یا صرفاً از طریق معانی اولیه همان کلمه)، اما ریشه‌شناسی معنای کلمه را در اختیار ما قرار نمی‌دهد. توجه به برخی نام‌های خانوادگی شاهد خوبی برای این ادعا است. انگلیسی‌ها (و مردم بسیاری از کشورهای دیگر) اغلب نام‌های خانوادگی‌ای دارند که از کلمات مربوط به مشاغل گرفته شده است. مردم انگلستان نام‌هایی مانند سارا بیکر،^۱ جاناتان ویور،^۲ یا پولی گاردنر^۳ دارند. با این حال، هنگام اشاره به افرادی که از نام خانوادگی خود استفاده می‌کنند، نام خانوادگی آن‌ها به عنوان کلماتی برای مشاغل استفاده نمی‌شود. «بیکر»، وقتی به عنوان نام خانوادگی به کار می‌رود، به معنای «کسی که تجارتش درست کردن نان و کیک است» نیست. حتی نمی‌توان به سهولت مدعی شد که وقتی «بیکر» به عنوان نام خانوادگی استفاده می‌شود، اصلاً معنایی داشته باشد (نک. Vinten, 2020, p. 182).

توجه به کاربرد کلمه برای پی بردن به معنای کلمه ما را با شبکه‌ای از کلمات مواجه خواهد کرد که کاربردهای مشابهی با کلمه مورد نظر دارند، و به تبع آن با آن کلمه قرابت معنایی دارند. درباره کلمات عدالت و عادلانه نیز همین نکته صادق است: «درباره کلمه just (عادلانه)، می‌توان کاربرد آن را با کاربرد

1. Baker
2. Weaver
3. Gardener

کلمات و عباراتی مانند *deserved*، *getting what is due*، *impartial*، *right*، *honest*، *equitable*، *fair* و... (Vinten, 2020, p. 182). مقایسه کرد».

این رویکرد شبکه‌محور یا اصطلاحاً کل‌گرایانه در باب معانی اصطلاحات از استلزام‌های اصلی ایده‌های ویتگنشتاینی شباهت خانوادگی و بازی‌های زبانی است. بر مبنای این ایده‌ها، معنای یک اصطلاح صرفاً به رابطه بین آن اصطلاح با هویت‌های غیرزبانی‌ای چون ایده‌های ذهنی، ایده‌های انتزاعی افلاطونی، اشیاء و رویدادهای فیزیکی و... وابسته نیست، بلکه معنای اصطلاح به شبکه‌ای از روابط بین آن اصطلاح و سایر اصطلاحات بازی زبانی مربوطه وابسته است. مثلاً این که در یک بازی ورزشی یک بازیکن تصمیم داور را ناعادلانه می‌داند وابسته است به کاربرد اصطلاح «عدالت» در این بازی، و به تبع آن، نسبت روابطی که کاربرد این اصطلاح با کاربردهای اصطلاحاتی چون «خطا»، «جریمه» و... دارد.

نتیجه‌گیری

در بررسی ایده عدالت در اندیشه افلاطون از منظر فلسفه زبان ویتگنشتاین نکاتی مهم مطرح است. نکته اول در باب ترجمه است. اصطلاحاتی که افلاطون به کار می‌برد «دیکه» و «دیکایوسین» است. این اصطلاحات در برگردان‌های متعارف به *justice* ترجمه شده است. اما با توجه به مباحث و استدلال‌های مطرح‌شده در بخش دو آشکار شد که *justice* معادل مناسبی نیست و *righteousness* معادل مناسب‌تری است، هرچند این معادل (و احتمالاً هیچ معادلی) در باب ترجمه اصطلاحات فنی کاملاً مطابق اصطلاحات یونانی افلاطون نیست.

نکته بعدی این است که از منظر فلسفه زبان ویتگنشتاین، و به ویژه ایده شباهت خانوادگی، عدالت یک مفهوم شباهت خانوادگی^۱ است، و از این رو تلقی افلاطونی نسبت به مفاهیم (که بر مبنای آن مصادیق یک مفهوم در ایده‌ای واحد با هم اشتراک دارند) مورد انتقاد فلسفه زبان ویتگنشتاین است. در بخش چهارم مقاله شباهتی را بین دو ایده تشابه آکویناس و شباهت خانوادگی ویتگنشتاین، و بررسی مفهوم عدالت از منظر این دو ایده ارائه کردیم. نشان دادیم که آکویناس و ویتگنشتاین هر دو با درون‌گرایی مخالف‌اند و بنابراین هیچ یک عدالت را به ایده ذهنی فرو نمی‌کاهد. ولی نظریه تشابه آکویناس همچنان در باب معانی وابسته به یک متافیزیک است و از این رو چندان از افلاطون فراتر نمی‌رود، حال آن که کار ویتگنشتاین ارائه یک متافیزیک نیست و از این رو معانی را وابسته به هیچ ماهیت یا صورت ثابت (اعم از افلاطونی یا ارسطویی) نمی‌داند.

بنابراین اگر از منظر فلسفه زبان ویتگنشتاین به مفهوم عدالت بنگریم، بین عدالت و یک متافیزیک (افلاطونی یا غیر آن) همه‌شمول^۲ و مستقل از بافت فرهنگی و اجتماعی، نسبتی برقرار نیست، و عدالت از

1. a family resemblance concept

2. universal

این منظر مفهومی پویا و سیال خواهد بود، ولی این پویا و سیال بودن به معنای من‌عنندی و دلخواهی و فردی بودن مفهوم عدالت نیست. با توجه به استدلال‌های ارائه‌شده در بخش‌های ۵ و ۶ مقاله آشکار شد که بر مبنای ایده‌های ویتگنشتاینی شباهت خانوادگی و بازی‌های زبانی، مفهوم عدالت وابسته به بافت زندگی اجتماعی است. در بخش ۷ نیز آشکار شد که هر اصطلاحی دال بر چیزی شبیه به مفهوم عدالت در هر زبان وابسته به شبکه‌ای از اصطلاحات آن زبان است، و بنابراین هر تئینی از عدالت ناگزیر باید کل‌گرایانه باشد.

نتیجه این که معنای اصطلاح «عدالت» (و بدیل آن در هر زبان) وابسته به بافت اجتماعی و چارچوب فرهنگی است و تلقی ذات‌انگار از مفهوم و معنای آن (چه از نوع افلاطونی و چه از انواع بدیل) قابل دفاع نیست.

تعارض منافع

نویسنده هیچ‌گونه تعارض منافی گزارش نکرده است.

References

- Aquinas, T. (1952). *Summa theologiae*. (Fathers of the English Dominican Province & D. J. Sullivan, Trans.). Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Ashworth, E. J., & D'Ettore, D. (2021). Medieval theories of analogy. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *Stanford encyclopedia of philosophy*.
<https://plato.stanford.edu/entries/analogy-medieval>.
- Barker, E. (1977). Appendix II. In Aristotle, *The politics of Aristotle* (pp. 362-372). (E. Barker, Trans.). Oxford University Press.
- Canfield, J. V. (2003). The passage into language: Wittgenstein versus Quine. In R. L. Arrington & H. J. Glock (Eds.), *Wittgenstein and Quine*. Routledge.
- Drescher, F. (2017). Analogy in Thomas Aquinas and Ludwig Wittgenstein: A comparison. *New Blackfriars*, 99(1081), 346-359. <https://doi.org/10.1111/nbfr.12273>.
- Drury, M. O'C. (1984). Conversations with Wittgenstein. In R. Rhees (Ed.), *Recollections of Wittgenstein*. Oxford University Press.
- Ladikos, A. (2006). The pursuit of justice in Plato's Republic. *Phronimon*, 7(2), 73-88.
- McInerney, R. M. (1996). *Aquinas and analogy*. Catholic University of America Press.
- Pitkin, H. F. (1972). *Wittgenstein and justice*. University of California Press.
- Pouivet, R. (2017). Wittgenstein and the Aristotelian tradition. In H. J. Glock & J. Hyman (Eds.), *A companion to Wittgenstein* (pp. 667-681). Wiley Blackwell.
- Vinten, R. (2020). *Wittgenstein and the social sciences: Action, ideology, and justice*. Anthem Press.
- Wippel, J. F. (1999). Aquinas, Saint Thomas. In R. Audi (Ed.), *The Cambridge dictionary of philosophy* (pp. 36-40). Cambridge University Press.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical investigations* (4th ed.). (G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker, & J. Schulte, Trans.). (P. M. S. Hacker & J. Schulte, Eds.). Wiley-Blackwell.